

دانشکده : الهیات

نام مرکز : تهران جنوب

پایان نامه برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته : الهیات

گروه : فقه و مبانی حقوق

عنوان پایان نامه:

حقوق شهروندی در اندیشه و سیره امام علی (ع)

افسانه ثابت ایمان

استاد راهنما : دکترسید محمد صدیقی

استاد مشاور : دکتر علی علی آبادی

بهار ۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به :

پدر و مادر عزیز و بزرگووارم ، که مرا با هدایت مصرانه شان به سوی حق ، چگونه یافتن حق ، تعقل و تفکر را نیز به من آموختند .

و به همسر عزیزم و فرزند دلبندم که در زندگی و موفقیت اینجانب قدم به قدم مرا همراهی کردند.

سپاسگزارى

سپاس بى کران خداوندى را سزاست که آدميان را خلعت انديشيدن بخشيد تا به کشف اسرار هستى همت گمارند و نقش آفرينى او را از لابه لاي کتاب هستى بخوانند و بدانند .

سپاس او را که مرا توفيق داد تا در خور وسع و بضاعت خویش گامى کوچک در فهم بهتر و عميق تر گوشه اى از حقوق شهروندى بردارم ، گامى که اگر راهنمايى هاى استادان گرانقدرم جناب آقاى دکتر سيد محمد صدرى ، جناب آقاى دکتر على على آبادى و خانواده ام نبود ، راه به جايى نمى بردم.

اکنون که اين مقاله به پايان رسیده است وظيفه دارم از اين عزيزان تشکر و قدردانى کنم.

چکیده

واژه حق به معنای متعددی از جمله: واقعیت عینی^۱ ادراک مطابق با واقع^۲ اختیار طلب و .. به کار رفته است. حق در اصطلاح فقه به معنای قدرت یک فرد مطابق با قانون، بر فرد دیگر است و در اصطلاح حقوقی به معنای سلطه ارادی^۳ مصلحت و امتیاز و.. می باشد. شهروند به کسی گفته میشود که تحت الحمایه حکومتی باشد و قوانین آنرا برسمیت بشناسید. و مفهوم حقوق شهروندی^۴ حقوق عالی انسان مانند حق آزادی بیان و اندیشه^۵ تکریم شهروندان^۶ امنیت و عدالت شهروندان است که فراتر از حق خوراک و پوشاک و مسکن می باشد. مهمترین خاستگاه حقوق شهروندی در اندیشه اسلامی^۷ قرآن و نهج البلاغه است. در قرآن^۸ نهی از ظلم^۹ تکریم انسانها^{۱۰} توجه به نیازهای^{۱۱} مادی و معنوی^{۱۲} امنیت و عدالت را مهمترین حقوق انسانها بیان شده است. از ویژگی های حقوق شهروندی جهانشمولی و ذاتی و فطری بودن است. که بزرگترین حقها^{۱۳} حق والی بر مردم و حق مردم بر والی میباشد. امام علی (ع) هدف خود را از قبول حکومت^{۱۴} برچیدن ظلم^{۱۵} انجام اصلاحات و ایجاد عدالت و امنیت و همچنین اجرای حدود الهی میداند. مفهوم عدالت از دیدگاه امام محق بودن هر فرد نسبت به حقی که به طور مشروع دارد میباشد. امام علی (ع) در خطبه ۴۰ نهج البلاغه در پاسخ به شعار لا حکم الا لله از سوی خوارج چنین پاسخ می دهند: «مردم، به زمامدار نیازمندند، خواه نیکوکار باشد یا تبهکار مراد امام در این خطبه، بیان اهمیت نظم و امنیت در جامعه است؛ از دید امام مهمترین حقوق فردی^{۱۶} حق حیات و حق آزادی است که در همه جوامع پذیرفته شده است. وقوام هر یک از طبقات اجتماع بسته به قوام طبقه دیگر است بنابراین، رعایت حقوق اجتماعی افراد یک جامعه نیز حائز اهمیت است. در اندیشه و سیره امام علی مهمترین حقوق مردم بر حاکمان را ایجاد عدالت و امنیت میداند و اعمال عدالت را بهترین روش برای جلب اعتماد مردم و حفظ صیانت از حمایت های مردمی توصیه می فرماید. یکی از مهم ترین اسناد تاریخی در مفهوم و سیاست گذاری عدالت و امنیت، فرمان امام علی (ع) به مالک اشتر فرماندار مصر می باشد. این سند به تنهایی تمام جوانب اصل وحدت گرایی و آزادمندی، اصل حقوقی و سیاسی، و اصل اقتصادی و مدیریتی و سازمانی را به طور شیوا و جالبی خلاصه می کند.

فهرست مطالب

عنوان صفحه

پیشگفتار ۱

مقدمه

- ۱- بیان مساله ۵
- ۲- اهمیت موضوع ۶
- ۳- روش تحقیق ۷
- ۴- پیشینه تحقیق ۸
- ۵- اهداف تحقیق ۹
- ۶- سوالات اصلی تحقیق ۱۱
- ۷- سوالات فرعی تحقیق ۱۱
- ۸- فرضیه تحقیق ۱۱

فصل اول: کلیات

- ۱- مقدمه فصل اول ۱۳
- ۱- ۱- مفهوم شناسی حقوق ۱۳
- ۱- ۲- حق در لغت ۱۵
- ۱- ۳- حق در اصطلاح ۱۷
- ۱- ۳- ۱- حق در اصطلاح فقه ۱۷
- ۱- ۳- ۲- حق در اصطلاح حقوق ۱۷

- ۴-۱ شهروند کیست؟..... ۱۹
- ۵-۱ مفهوم شناسی حقوق شهروند ۲۲
- ۶-۱ مبانی حقوق شهروندی..... ۲۵
- ۱-۶-۱ نگاهی گذرا به حقوق شهروندی در قرآن..... ۲۷
- ۱-۱-۶-۱ قرآن و اقامه قسط و عدل ۲۸
- ۲-۱-۶-۱ قرآن و نهی از ظلم و تعدی ۲۹
- ۳-۱-۶-۱ قرآن و تکریم انسان..... ۲۹
- ۴-۱-۶-۱ قرآن و توجه به نیازهای مادی و معنوی انسان ۲۹
- ۵-۱-۶-۱ قرآن و امنیت جانی انسان..... ۳۱
- ۶-۱-۶-۱ قرآن و امنیت شغلی انسان ۳۱
- ۲-۶-۱ ویژگی های حقوق شهروندی در قرآن..... ۳۲

فصل دوم : مبانی حقوق اساسی

- ۲- مقدمه فصل دوم..... ۳۹
- ۱-۲ ویژگی های حقوق شهروندی و بزرگترین حقوق..... ۳۹
- ۲-۲ مفهوم شهروندی در نگاه امام علی (ع)..... ۴۰
- ۳-۲ جایگاه حکومت در اندیشه امام علی (ع)..... ۴۱
- ۴-۲ اندیشه امام علی (ع) از تاسیس حکومت علوی ۴۳
- ۱-۴-۲ عنایت شدید به بیت المال و دقت در صرف آن..... ۴۳
- ۲-۴-۲ احتراز از مال اندوختن..... ۴۴
- ۳-۴-۲ وحدت و اتحاد ۴۴
- ۴-۴-۲ داشتن صداقت با مردم ۴۵
- ۵-۴-۲ مبارزه با سوءاستفاده حاشیه نشینان حکومتی ۴۵

- ۴۶..... ۵-۲ هدف امام علی (ع) از پذیرش حکومت
- ۴۷..... ۶-۲ نقش مردم در اندیشه امام علی (ع)
- ۵۰..... ۱-۶-۲ دو جانبه بودن حقوق
- ۵۱..... ۲-۶-۲ رابطه دولت علوی و مردم

فصل سوم: عدالت و حقوق شهروندی

- ۵۷..... ۳- مقدمه فصل سوم
- ۵۹..... ۱-۳ مفهوم عدالت
- ۶۰..... ۲-۳ مزایای برقراری عدل و عدالت از دیدگاه امام علی (ع) در یک جامعه اسلامی
- ۶۱..... ۳-۳ عدالت نسبت به شهروندان
- ۶۶..... ۱-۳-۳ عدالت اجتماعی
- ۷۰..... ۳-۳-۲ عدالت و احتراز شدید از ظلم
- ۷۲..... ۳-۳-۳ عدالت و مساوات
- ۷۷..... ۱-۳-۳-۳ مساوات و عدم تفاوت بین مسلمان و غیر مسلمان در اجرای عدالت
- ۷۹..... ۴-۳-۳ عدالت و لزوم ساده زیستی حاکمان اسلامی
- ۸۰..... ۵-۳-۳ عدالت و نظارت بر اعمال و رفتار صاحب منصبان در جامعه
- ۸۲..... ۶-۳-۳ عدالت و اصلاحات سیاسی

فصل چهارم : امنیت و حقوق شهروندی

- ۸۶..... ۴- مقدمه فصل چهارم
- ۸۶..... ۱-۴ اهمیت و ضرورت امنیت در نگاه امام علی (ع)

- ۲-۴ امنیت و حقوق فردی شهروندان..... ۹۱
- ۱-۲-۴ حق حیات..... ۹۲
- ۲-۲-۴ حق آزادی فردی..... ۹۴
- ۳-۴ امنیت و حقوق اجتماعی شهروندان ۹۶
- ۱-۳-۴ محبت و احترام به مردم و حفظ کرامت انسان ها..... ۹۷
- ۲-۳-۴ عمران و آبادی..... ۱۰۵
- ۳-۳-۴ توجه ویژه به نیازمندان جامعه..... ۱۰۷
- ۴-۳-۴ آزادی های اجتماعی برای مردم ۱۰۸
- ۵-۳-۴ سفارش اکید اخلاقی و اجتماعی دولت به مأمورین دولتی ۱۰۹
- ۶-۳-۴ توجه به حال اصناف گوناگون کشاورزان و تجار و صنعتگران..... ۱۱۰
- ۷-۳-۴ وجود راهی برای عرضه مشکلات به دولتمردان ۱۱۱
- ۴-۴ امنیت اقتصادی شهروندان..... ۱۱۲
- ۱-۴-۴ امنیت اقتصادی و حق اشتغال شهروندان..... ۱۱۶
- ۲-۴-۴ امنیت اقتصادی و حقوق توزیع کنندگان و بازرگانان..... ۱۱۸
- ۳-۴-۴ امنیت اقتصادی و برطرف کردن نیازهای اقتصادی طبقه محروم ۱۱۹
- ۴-۴-۴ امنیت اقتصادی و نظارت بر عملکرد کارگزاران اقتصادی..... ۱۲۰
- ۵-۴-۴ امنیت اقتصادی و مبارزه با تبعیض ها و بی عدالتی های اقتصادی..... ۱۲۲
- ۶-۴-۴ امنیت اقتصادی و نظارت بر بازار و تنظیم آن..... ۱۲۴
- ۷-۴-۴ امنیت اقتصادی شهروندان و سهم بودن در درآمدهای ملی..... ۱۲۶
- ۵-۴ امنیت قضایی شهروندان ۱۲۸
- ۱-۵-۴ شرایط قاضی در اندیشه امام علی(ع)..... ۱۲۸
- ۲-۵-۴ استخدام قضات و داوران..... ۱۳۰
- ۶-۴ امنیت و حقوق سپاهان و نظامیان..... ۱۳۱
- ۱-۶-۴ استخدام نظامیان و سپاهیان..... ۱۳۴
- ۲-۶-۴ نظارت بر عملکرد سپاهیان در راستای دفاع از حقوق شهروندان..... ۱۳۵
- ۷-۴ امنیت و حقوق فرهنگی = تربیتی شهروندان..... ۱۳۵

- ۱-۷-۴ اصلاح و تربیت یک امر عام و فراگیر در حکومت امام علی (ع)..... ۱۳۹
- ۲-۷-۴ تعلیم و تربیت از اهداف حکومت الهی همه پیامبران و ائمه..... ۱۳۹
- ۳-۷-۴ تعلیم و تربیت توأم با تعهد اسلامی..... ۱۴۱
- ۴-۷-۴ استخدام نویسندگان و منشیان و حقوق تربیتی جامعه..... ۱۴۳
- ۸-۴ امنیت و حقوق سیاسی شهروندان..... ۱۴۴
- ۱-۸-۴ نقش مردم در تعیین حاکمیت سیاسی..... ۱۴۸
- ۲-۸-۴ نگاهی گذر دا به دوران حاکمیت سیاسی امام علی (ع)..... ۱۵۰
- ۳-۸-۴ اصول سیاست در سیره و اندیشه امام علی (ع)..... ۱۵۱
- ۴-۸-۴ مخالفت های سیاسی از دیدگاه امام علی (ع)..... ۱۵۵
- ۵-۸-۴ ارتباط سیاست و اجرای عدالت نسبت به شهروندان..... ۱۵۷
- ۶-۸-۴ آثار عدم قوام سیاسی در جامعه..... ۱۵۷
- ۷-۸-۴ موانع اجرایی در حکومت امام علی (ع)..... ۱۵۹
- نتیجه گیری ۱۶۱
- منابع..... ۱۶۳
- چکیده انگلیسی..... ۱۶۸

مقدمه

حمد و سپاس خداوندی را سزااست که به انسان حکمت و دانش آموخت و هستی بخش همه موجودات است.

در یک نگاه کلی، اسلام، دین جامع و مانعی است که با معجزه جاوید خود یعنی قرآن منادی نجات بشریت از جهالتها، آلودگیهای شرک و خودپرستی، منادی صلح و دوستی و راهنمای رسیدن به سعادت و رستگاری ابدی است که همه اینها را تحت تعالیم عالیه خویش در کتاب آسمانی و بیانات مفسران حقیقی آن یعنی شخص پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) که ادامه دهندگان مسیر نبوت اند به مردم و جامعه بشری اعلام فرموده است. اسلام آخرین دین و ناسخ ادیان سابق، جوابگوی کامل و بی عیب و نقصی است که توان و استعداد رفع نیازهای مادی و معنوی بشر را در هر عصر و زمانی داراست. تعالیمش به دور از هر گونه افراط و تفریط بوده و خط صحیح اعتدال، روش اوست و منادی عدالت و محبت و مهرورزی و صلح و رحمت می باشد.

حقوق شهروندی از جمله مفاهیم نو پدیداری است که به طور ویژه‌ای به برابری و عدالت توجه دارد و در نظریات اجتماعی، سیاسی و حقوقی جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده است. مقوله شهروندی وقتی تحقق می‌یابد که همه افراد یک جامعه از کلیه حقوق مدنی و سیاسی برخوردار باشند و همچنین به فرصت‌های مورد نظر زندگی از حیث اقتصادی و اجتماعی دسترسی آسان داشته باشند. بنابراین شهروندان به عنوان اعضای یک جامعه در حوزه‌های مختلف مشارکت دارند و در برابر حقوقی که دارند، مسئولیت‌هایی را نیز در راستای اداره بهتر جامعه و ایجاد نظم بر عهده می‌گیرند، که شناخت این حقوق و تکالیف نقش مؤثری در ارتقاء شهروندی و ایجاد جامعه‌ای بر اساس عدالت و امنیت دارد.

با پیشرفت جوامع و سکنی گزیدن آدمی در شهرها و پیدایش مدنیت و فرهنگ شهرنشینی و ظهور تعاملات شهروندی، مقوله حقوق شهروندی رنگ و لعاب ویژه‌ای به خود گرفته و علمای علوم مختلف از جمله حقوق، سیاست و جامعه‌شناسان را به کاوش و تحقیق در این باره واداشته است. بدیهی است انسان شهرنشین برای انتظام بخشیدن به تعاملات اجتماعی خود و پیمودن مسیر رو به

پیشرفت مدنیت نیازمند یک سری الزامات و مقررات و قوانینی بوده است تا همه شهروندان بتوانند در سایه آن از حقوق اساسی خود بهره‌مند باشند و این بهرمندی را همه شهروندان به نحو مساوی داشته باشند. شهرنشینی و به تبع آن شهروندی بودن مقتضیات و بایدها و نبایدهایی را طلب می‌کند که بی تردید شهروندان جامعه باید برای درک صحیح و عادت نمودن به آنها تحت آموزش و تربیت قرار گیرند. بنابراین ضرورت پرداخت به مقوله حقوق شهروندی بسیار حایز اهمیت است. و اهمیت فوق العاده آن زمانی بیشتر خودنمایی می‌کند که این موضوع خواه نا خواه بر سعادت و شقاوت شهروندان تاثیر می‌گذارد.

نهج البلاغه به عنوان یک پروتکل و اساسنامه ای برای شهروندان است که به همه ابعاد زندگی بشر توجه نموده است، دستورات صریح و شفافی برای روابط اجتماعی انسان‌ها دارد و نه تنها به کمال معنوی انسان‌ها توجه نموده است بلکه به چگونگی ساختن جامعه‌ای نمونه نیز توجه دارد. از جمله مسائل مهم حقوق شهروندی در نگاه امام علی (ع) توجه به حقوق و کرامت انسانها به عنوان اشرف مخلوقات، ارزش حیات و زندگی افراد، برابری بدون توجه به نژاد، رنگ، پوست و ...، هدفمند نمودن خلقت انسانها و بیهوده نبودن زندگی انسان می‌باشد.

پایان نامه حاضر بر مبنای سیره نظری و عملی امام علی (ع)، به بررسی و مصادیق حقوق شهروندی می‌پردازد. تلاش این مقاله به گونه ای است که با تکیه بر آموزه های نظری و الگو های عملی امیر المومنین، ضمن پرهیز از ورود به مباحث تاریخ اسلام، برداشتی متناسب با فهم تاریخی و استنباطهایی برگرفته از نهج البلاغه در رابطه با حقوق شهروندان پدید می‌آورد لذا ابتدا به بررسی مبانی و چارچوب نظری موضوع، تحت عنوان ضرورت و اهمیت توجه به حقوق شهروندان، ویژگی ها و چیستی های حقوق شهروندان پرداخته و سپس مصادیق حقوق شهروندی از جمله عدالت نسبت به شهروندان و امنیت شهروندان و انواع حقوق امیتی شهروندان از جمله: حق اجتماعی، حق اقتصادی، حق سیاسی، حق فرهنگی و... در اندیشه و سیره امام علی (ع) مورد بررسی قرار داده است. و در این راستا گرچه به تحقیقات دیگر پژوهشگران توجه شده، اما سعی بر آن بوده که به منبع اصلی نهج البلاغه مراجعه شود و از آن استفاده گردد. ما حاصل یافته های پایانی این تحقیق،

تبيين حقوق شهروندی و مصاديق حقوق كه غير قابل تغيير در شرايط زمانی و مكاني مختلف است
می باشد.

واژگان کلیدی: حق ، مبانی حقوق ، حقوق شهروندی و اقسام حقوق

مقدمه

- ۱- بیان مساله
- ۲- اهميت و ضرورت تحقيق
- ۳- روش تحقيق
- ۴- پيشينه تحقيق
- ۵- اهداف تحقيق
- ۶- سوالات اصلي تحقيق
- ۷- سوالات فرعي تحقيق
- ۸- فرضيه تحقيق

۱- بیان مساله

بحث در مورد حقوق شهروند از مباحث مطرح و مهم جهان کنونی است که مورد توجه اندیشمندان و صاحبان مکاتب حقوقی مختلف قرار گرفته است.

توجه به تعالیم ادیان الهی، نقش مؤثر آنها را در شکل‌دهی و ترویج حقوق شهروندی را روشن می‌نماید، زیرا خاستگاه حقوق بشر، فطرت انسان است، خالق این فطرت بهتر و بیشتر از هر مرجع دیگری از آفریده خود اطلاع دارد. فطرتی که انسان برای دستیابی به آن باید از لایه‌های خودخواهی عبور کند. از این رو حقوق اسلامی با دیگر حقوق وضع شده از سوی انسانها اختلاف مبنایی دارد.

مساله حقوق شهروندی در تاریخ زندگی اجتماعی انسانها همواره مورد اهتمام اندیشمندان قرار گرفته است. پیامبران و مصلحان می‌کوشیده‌اند تا نظام زندگی و روابط بشری بر اساس عدالت و انصاف شکل بگیرد و ظلم و بیدادگری از جوامع رخت بر بندد، زیرا تضاد منافع میان گروه‌های انسانی و همچنین زیاده‌خواهی و حس برتری طلبی موجب شده و میشود تا عده‌ای که میتوانند صاحب قدرت بشوند حقوق بسیاری از انسانها را نادیده بگیرند. بر اساس اندیشه امام علی (ع) و فقه ناب اسلامی سرانجام تاریخ به پیروزی عدالت و حق منتهی خواهد شد و انسانهایی به وراثت زمین خواهند رسید که از هر نظر دارای صلاحیت و شایستگی خواهند بود.

در این تحقیق دیدگاه امام علی (ع) درباره معنی و مفهوم حقوق شهروندی و عدل و عدالت و امنیت حقوقی شهروندان، مزایای آن و راهکارهای رسیدن به عدالت در یک حکومت اسلامی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. امیرمؤمنان علی (ع) در مدت کوتاه حکومت خود، با وجود کارشکنی‌ها و مشکلات فراوان جامعه آن روز به همه انسانها نشان داد که می‌توان به حق عمل کرد، از زمان و مکان عبور کرد، در راه آن جان داد و جاودانه ماند. با توجه به این مقدمه کوتاه، نگارنده عقیده دارد دست‌یابی به حقوق اساسی یک شهروند را از جمله حقوق فردی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، قضایی و دیگر

حقوق، تنها در پرتو تعالیم اسلامی و رهبران اسلامی یعنی معصومین (علیهم السلام) امکان پذیر می‌باشد. چنانچه تجربه حکومت پیامبر اکرم (ص) و امام علی (ع) در قرن اولیه اسلام این مهم را به اثبات رسانیده است و فلسفه انتظار مهدی موعود نیز رسیدن به عدالت اجتماعی و حکومت قانون اعلام شده است.

۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

در عصر حاضر "رعایت حریم حقوق مردم در عرصه های مختلف بعنوان یک پدیده اجتماعی، یکی از ضروریات زندگی محسوب می شود. شهروندان عموماً با سلايق و انگیزه های مختلف در جامعه به فعالیت می پردازند. از این رو، زندگی اجتماعی مستلزم وجود روابط حقوقی بین افراد و گروههای مختلف جامعه می باشد که باید تحت نظم و قاعده های قانونی در آید. بدیهی است در صورت عدم وجود نظم و ضوابط در جامعه، زور، اجحاف، تزویر حاکم شده و سبب ایجاد هرج و مرج و نابسامانی خواهد شد. فلذا، دولت‌ها و نهادهای عمومی در سده های اخیر با تعیین و تدوین قواعد و مقررات مربوطه، سیاست خاصی را در جهت تنظیم این روابط در پیش گرفته اند.

از سوی دیگر، امروزه مسائل مربوط به جامعه بدلیل افزایش و تنوع ارتباطات و نیازمندیها توسعه فراوانی یافته است. نوع روابط و گستردگی باعث شده مسائل مستقل و جدیدی همچون مسئولیت های مدنی و کیفری در جامعه بروز و ظهور داشته باشد. اصلیتین بحث در حیطه حقوق شهری، آشنایی شهروندان با قوانین و مقررات است. قانون اساسی بعنوان مهمترین منبع قانونی که اصول اساسی حقوق یک دولت در آن تبیین شده و تشکیلات و روابط بین قوای مختلف و قدرت های عمومی و ... را بیان می نماید، متضمن قواعد کلی در خصوص جنبه های حمایتی و پیگیرانه از حقوق شهروندی است.

بنابراین موضوع حاضر، از مسائل بسیار مهم در عرصه پژوهش‌های دینی و اجتماعی و سیاسی می‌باشد و همه مکاتب و نحله‌های فکری - فلسفی و سیاسی به گونه‌ای به آن پرداخته‌اند. میتوان گفت قدمتی به درازای فرهنگ بشری دارد و با اینکه در عصر اطلاعات و فناوری به سر می‌بریم، ضرورت آن به لحاظ پیچیدگی‌های روابط انسانی و جوامع، بیشتر احساس می‌شود. در جامعه اسلامی ایران به ویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، این موضوع اهمیت بیشتری پیدا کرد چرا که یکی از پیام‌های اصلی انقلاب، عدالت و اجرای آن بود یعنی احقاق حقوق انسانها در پرتو حکومت اسلامی.

در نتیجه تحقیقات و پژوهش‌های فراوانی تا این لحظه صورت گرفته است هم در قالب مقاله و هم در قالب کتاب که احصاء آن مشکل است. با این همه همچنان ضرورت طرح آن احساس می‌گردد به ویژه آنکه باید نگاه به آن کارکرد گرایانه باشد.

۳- روش تحقیق

در این پژوهش ما با تحقیق بنیادی سر و کار داریم که در جستجوی کشف حقایق و شناخت پدیده‌هاست و مرزهای دانش عمومی بشر را توسعه می‌دهند. تحقیق بنیادی به دو دسته تقسیم می‌شود. الف) تحقیقات بنیادی تجربی: داده‌ها و اطلاعات اولیه با استفاده از آزمایش و مشاهده گردآوری میشوند.

ب) تحقیقات بنیادی نظری: داده‌های اولیه به روش کتابخانه‌ای گردآوری میشوند.

در این تحقیق که گاه تحقیقات مبنایی یا پایه‌ای خوانده می‌شود، در جستجوی کشف حقایق و واقعیت‌ها و شناخت حقوق شهروندان بوده، تا مرزهای دانش عمومی بشر را توسعه دهد و قوانین را کشف نموده و به تبیین حقوق یک شهروند بپردازد. در این تحقیق ممکن است نظریه‌ای انشاء شود یا اصول، فرضیه‌ها یا قضایای نظریه‌ای مورد آزمایش قرار گیرد.

با توجه به این که نوع تحقیق بنیادی نظری است، اصولاً روش در این تحقیق کتابخانه ای خواهد بود، که پس از گردآوری اطلاعات و داده های اولیه، کار استنباط و استخراج مبانی از میان آن ها صورت میگیرد.

۴- پیشینه تحقیق

آنچه امروز تحت عنوان حقوق بشر و پیشینه آن مطرح می باشد، اصول، قواعد و مفاهیمی است که مبانی نزدیک آن، اعلامیه حقوق بشر و شهروند فرانسه و اندیشه های متفکران سازنده آن اعلامیه یعنی فیلسوفان قرن هجدهم اروپا چون ژان ژاک روسو، منتسکیو و دیدرو است و در اعلامیه حقوق بشر دو میثاقی که به نام منشور حقوق بشر نامیده می شوند، منعکس است. (۱)

نگاهی به تاریخچه حقوق شهروندی بعد از عصر روشنگری تا وپود اندیشه های سیاسی غرب در نظریه حقوق طبیعی و قرارداد اجتماعی است و هر دو نظریه ریشه در فلسفه یونان باستان دارد. (۲) توجه و تمرکز مباحث حقوق بشر و شهروندی در قرن هجدهم بیشتر بر مفهوم آزادی بود. در قرن نوزدهم نقطه تأکید از آزادی به برابری انتقال یافت، سرانجام در قرن بیستم مفهوم عدالت بود که در محور اصلی این مباحث قرار داشت. (۳)

اصطلاح «حقوق بشر و شهروند» نخستین بار در اعلامیه ۲۶ اوت ۱۷۸۹ فرانسه به کار رفت. این اعلامیه مشتمل بر یک مقدمه و ۱۷ ماده بود. در مقدمه اعلامیه آمده بود که تنها علت بدبختی های عمومی و فساد دولتها انکار یا فراموشی یا تحقیر حقوق انسانی مردم است. اگر با دید کلی به هدفها و فعالیت های مربوط به حقوق بشر و تعلیمات و پیام های اصلی ادیان الهی نگاه کنیم، خواهیم دید تعلیمات ادیان الهی خود نقش بسیار مؤثری در ترویج حقوق شهروند داشته است.

۱- مهرپور، ۱۳۷۷، ص ۳۰۳-۳۰۴

۲- موحد، ۱۳۸۱، ص ۲۴

۳- همان، ص ۳۱

لذا در سیر تاریخی مباحث حقوق شهروندی باید بزرگترین سهم را به ادیان الهی داد. زیرا اصولاً ادیان الهی همواره در برابر ستمکاران و قدرتمندان غاصب و ناقض حقوق انسان ظهور کرده‌اند، در بعد تعلیمات اجتماعی نیز برای عدالت و تساوی حقوق انسانها و رفع تبعیضات نژادی و امتیازات طبقاتی مبارزه نموده‌اند. بنابراین تردیدی نیست که مفاهیم عالی انسانی از قبیل کرامت، شخصیت انسان، آزادی، مساوات و غیره، ریشه در تعالیم انبیای الهی دارد، و ادیان آسمانی کمک بزرگی به پیشرفت حقوق انسان و شهروندان کرده‌اند. (۱)

جامعه مدنی از جمله واژه‌هایی است که گرچه تغییرات فراوانی را در گذر زمان به خود دیده است، اما قدمتی به طول تاریخ حیات بشری دارد. زیرا افراد جامعه در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند و برای ایجاد یک نظم اجتماعی به ناچار وظایفی بر عهده می‌گیرند، که موجب استحقاق حقوقی برای ایشان می‌گردد. گرچه برخی اندیشمندان برای جامعه هم وجود اعتباری قائل هستند. (۲)

اما گروهی دیگر عقیده دارند که رابطه فرد و جامعه یا شهروند و دولت رابطه کلی و فرد نیست، بلکه رابطه کل و جزء است، و هر یک از آحاد جامعه اصالت دارند، و جامعه که به معنای مجموعه است، یک عنوان انتزاعی ذهنی است، و هیچ اصالتی در ارزش‌ها و مسؤولیت‌های پیشین و پسین انسانها ندارد. (۳)

۵-اهداف تحقیق

در سوره بقره آیه ۲۱۳ آمده است: «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَ»

۱- مهرپور، ۱۳۷۷، ص ۳۰۵ و ۳۰۸-۳۰۷

۲- جوادی آملی، ۱۳۶۹، ص ۱۲۵

۳- پیروزمند، ۱۳۷۸، ص ۴۸

أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ؛ «مردم امت واحدی بودند؛ خداوند پیامبران را برانگیخت و کتاب خود را همراه ایشان به حق فرستاد تا در میان مردم در مواردی که اختلاف می‌کنند، حکم کند». این آیه به روشنی نشان می‌دهد که هدف از فرستادن پیامبران به همراه کتاب آسمانی این است که بر جامعه حاکمیت پیدا کنند و در اختلافاتی بین مردم پیدا میشود داوری نمایند. از سوی دیگر بعضی از آیات کسانی را که از جانب خود احکامی را وضع کرده، و به جعل قانون پرداخته‌اند، مذمت می‌کند، همچنین در سوره نحل آیه ۱۱۶ قرآن می‌فرماید: «وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتَكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَ هَذَا حَرَامٌ لِنُفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى الْكَذِبِ لَا يُفْلِحُونَ»؛ «با آنچه زبانتان توصیف می‌کند به دروغ نگویند که این حلال و آن حرام است تا به خدا کذب و افتراء ببندید که هر کس بر خداوند دروغ و افتراء بندد، رستگار نمی‌شود»

با توجه به آیات قرآن کریم و تعالیم بزرگان دین، در می‌یابیم که نخستین حق انسان شناخت جایگاه حقیقی خویش است، و با این شناخت به وظایف خود به عنوان بالاترین مخلوق پی می‌برد. از دیدگاه امام سجاد (ع) اولین حق انسان، حق نفس است. (۱)

سپس حق تک تک اعضا و پس از آن حقوق اموال و افراد اجتماع بیان گردیده است. بنابراین قوانین اسلامی هر دو بعد فردی و اجتماعی انسان را مورد توجه قرار داده، و در هر دو بعد، هم به نیازهای مادی پاسخ داده است، هم به نیازهای معنوی.

در سیستم قانونگذاری الهی که قوانین پیرو مصالح فردی و جمعی است بسیاری از احکام عبادی برای پرورش و سازندگی فرد و روحیات او قانونگذاری شده است، و نیز بسیاری از احکام دیگر برای اصلاح جامعه و ایجاد عدالت اجتماعی و حفظ حقوق امت اسلامی است. همواره مصلحت‌های فردی و اجتماعی در احکام فقهی مراعات شده، هر گاه این دو مصلحت در یک جا با هم اصطکاک و برخورد پیدا کنند، مصالح عمومی بر مصالح فردی ترجیح پیدا کرده است. (۲)

۱- میر تقی، ۱۳۷۱، ص ۳

۲- فیض، ۱۳۸۱، ص ۱۳۷